

Розділ 2.

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ МІСТОБУДУВАННЯ І АРХІТЕКТУРИ ЖИТЛОВОЇ ЗАБУДОВИ ЛІВІЇ

2.1. Вплив географічних та природно-кліматичних умов на формування середовища проживання.

Першорядне значення при формуванні образу, структури поселень і житлового будівництва в Лівії, як і в інших країнах Середземномор'я та Північної Африки (Тунісі, Алжирі, Марокко), мали географічні та природно-кліматичні умови. Стрижнем розвитку впродовж усієї історії залишалась автентична архітектурно-містобудівна культура корінних мешканців – племен берберів (імазигів). Разом з тим, специфіку соціально-культурного і архітектурного розвитку визначила історія формування держави, яка до здобуття незалежності у 1951 р. була історією окремих регіонів: Тріполітанії – на північному заході, Кіренаїки – на північному сході і Фецдану – в центрі і на півдні. В минулому ці регіони входили до складу:

- Фінікії, Античної Греції та Риму - **класичний період** (від найдавніших часів до середини VII ст.);
- Арабського халіфату, який наприкінці VII – поч. VIII ст. приніс на ці території іслам і сформував відповідну культурну традицію, - **арабський період** (642-1510 рр.);
- Османської імперії до поч. XX ст. з невеликою перервою у XVI ст., коли цими землями володіли іспанці – **османський період** (1510-1911 рр.);
- Італії – **колоніальний період** (1911-1943 рр.) (Рис.2.1.).

Регіональні особливості функціонально-планувальної структури вернакулярних поселень.

Найбільшою проблемою країни для проживання та розвитку економіки є посушливий клімат: 95% території займають посушливі степи і пустеля, де випадає незначна кількість опадів (відповідно 150-200 мм і 25 мм на рік). Достатньо зволженими регіонами є Гебель-ель-Акдар (Gebel el Akhdar) в Кіренаїці і рівнини

ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ І МІСТОБУДУВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ СУЧАСНОЇ ЛІВІЇ

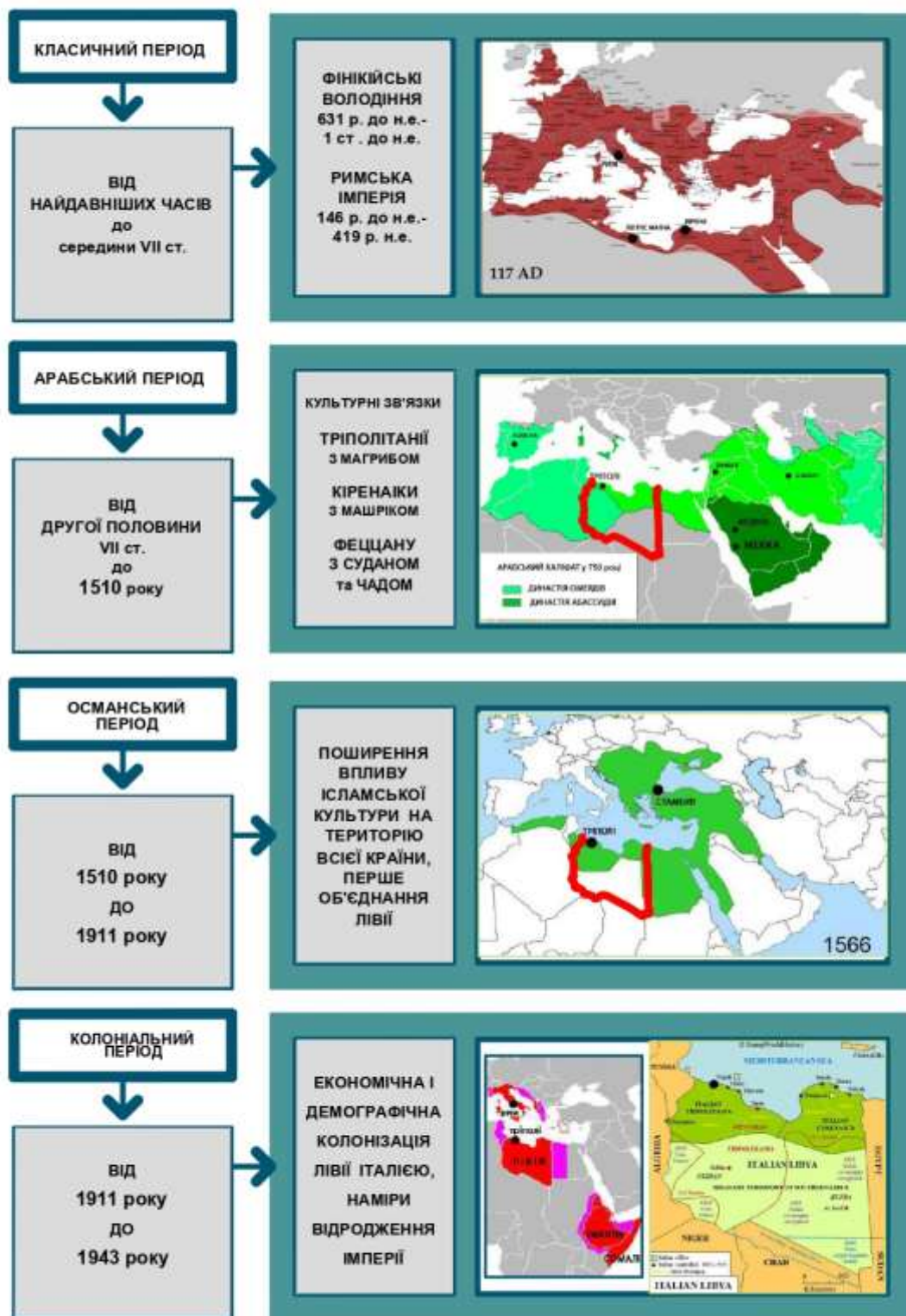

Рис. 2.1. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ВПЛИВІВ НА РОЗВИТОК АРХІТЕКТУРИ І МІСТОБУДУВАННЯ ЛІВІЇ ДО СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Гефара (Gefara) в Тріполітанії, де рівень опадів сягає 350-500 мм на рік (Beaumont, 1988, p.533). У сезон дощів сухі русла річок – ваді – заповнюються водою, відіграючи велику роль у веденні сільського господарства. В Лівії немає річок і озер з прісною водою, але є ґрунтові води, які залягають на глибині від 20 метрів. У багатьох місцях вони виходять на поверхню і утворюють джерела. Завдяки значним запасам ґрунтових вод в пустелі є оазиси (Прошин, 1975, с.9).

Країна досить багата на родючі ґрунти на територіях вздовж північного узбережжя, включаючи незначну частину пустелі. Тому лише близько 5-10% території може бути включена в активне економічне життя і менше 2% - може зрошуватись і рекультивуватись (Beaumont, 1988, p.533) (Рис.2.2.).

Тому, за критеріями географічного розташування і відповідними кліматичними умовами будівництва усі міста розділити на групи: міста в оазисах; гірські міста; прибережні міста.

Міста в оазисах пустелі Сахара. Міста-оазиси Джагбуб, Авджіла, Джало, Гадамес, Гат, Куфра, Картун, Мурзук Тазібру, Убарі, Хун та ін. виникли на перехресті караванних шляхів, що проходили з півночі на південь і з заходу на схід. Як і в інших регіонах Північної Африки, процвітання цих міст було пов'язане з важливою роллю перевалочних пунктів на торгових шляхах племен берберів, арабів-торговців і, згодом, арабів-завойовників цих земель.

Регіон оазисів (Лівійська пустеля) – це посушлива територія з різкими перепадами добових температур, низькою відносною вологістю та сильними вітрами – у літній час частими є вітри джіблі та піщані бурі з південного сходу.

Планувальний каркас та містобудівна тканина поселень в оазисах є результатом ідеальної взаємодії людини і середовища з точки зору використання місцевих ресурсів та матеріалів, прийомів будівництва, спрямованих на захист від впливу кліматичних умов і адаптації до них. Захист – від надмірної сонячної радіації, високих температур, пилових і піщаних бур, адаптація – до жорстких умов за допомогою технологій будівництва та багаторазово апробованого планування з використанням будівельних матеріалів з певними теплотехнічними властивостями, які відповідають вимогам зовнішнього середовища (Almansuri, 2008, p. 468).

ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНІ ЧИННИКИ РОЗВИТКУ АРХІТЕКТУРИ ТА МІСТОБУДУВАННЯ ЛІВІЇ

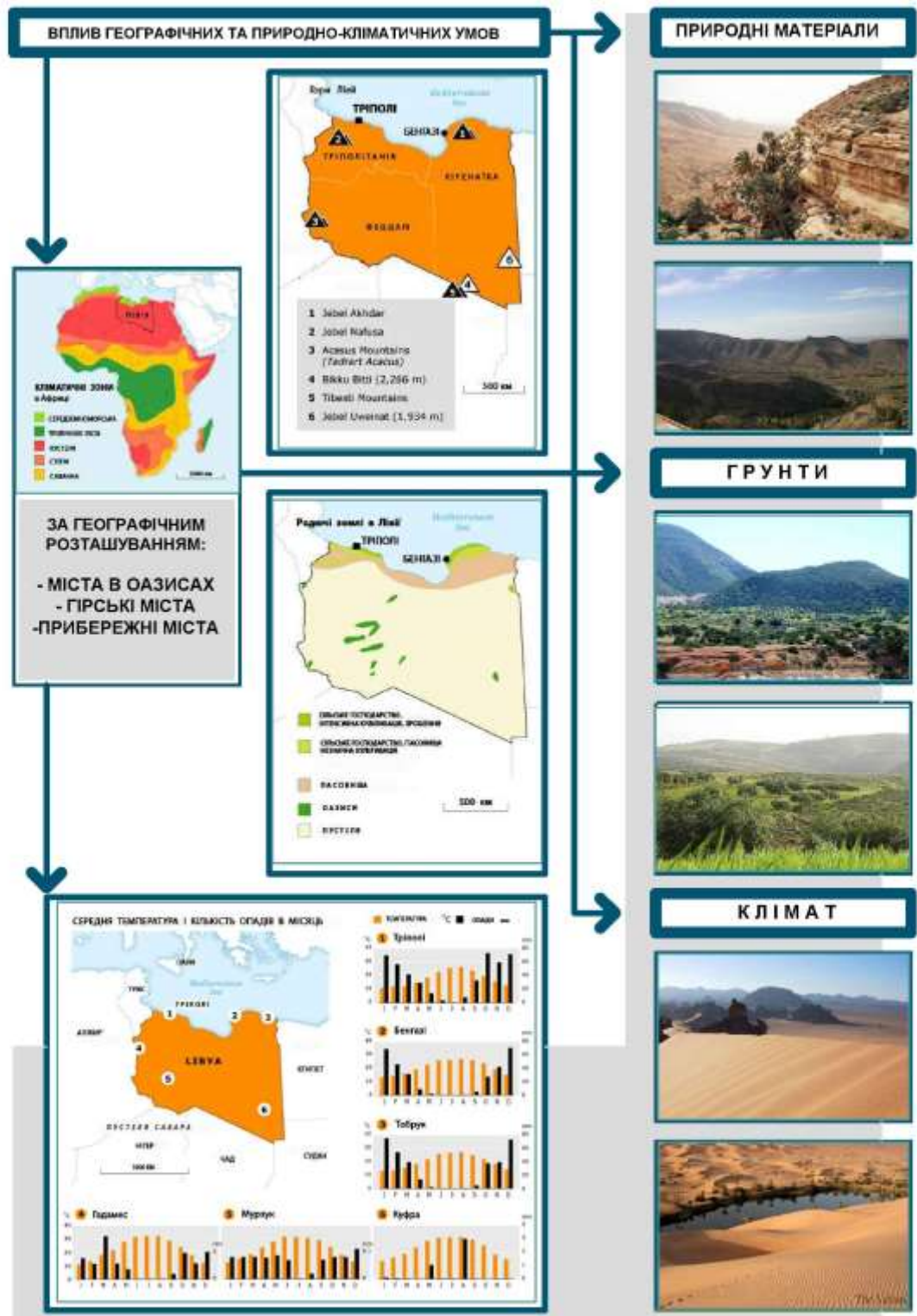

Рис. 2.2. ВПЛИВ ГЕОГРАФІЧНИХ ТА ПРИРОДНО-КЛІМАТИЧНИХ УМОВ
НА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДОВИЩА ПРОЖИВАННЯ

Одним з найбільш характерних прикладів вернакулярного міста в пустелі є місто Гадамес (частина оазису площею 200 га) - важливий торговий центр, розташований поблизу сучасного кордону Лівії, Тунісу та Алжиру. Найдавніша частина Гадамесу збудована у V ст. поруч з джерелом води Аль Фарас.

Місто розташоване в зоні жаркого сухого клімату з мінімальною температурою в січні (3,6°C) і максимальною – в серпні (47°C), проте добре захищене від піщаних вітрів природним підвищенням ландшафту з півдня, від надмірної інсоляції – пальмовими гаями і садами (Abufayed, 2005, 1, р.6).

Компактний план Гадамеса (7,5 га) зорієнтований по осі північ-південь. Міські квартали сформовані з блокованих будівель, утворюють суцільну «килимову» забудову, що дозволило зменшити довжину вулиць і шляхів між окремими частинами міста, мінімізувати площу зовнішніх поверхонь стін, запобігати перегріву прямими сонячними променями, захищати житлове середовище від вітру. Одночасно, компактність забудови міста-оазису є виразом оборонної функції: глухі тильні стіни будівель формують по периметру оборонну стіну з сімома воротами, перетворюючи поселення на фортецю.

Оазис складається з семи інтегрованих, але напівавтономних кварталів, кожен з яких має головну вулицю, провулки, проходи з громадськими місцями, включаючи мечеті, завії, школи, площі та приватні будинки (близько 1700), що складають 80% забудови (Abufayed, 2005, 2, р.26). Вуличний простір, у тому числі, перекриті і затінені вулиці, в місті є великим внутрішнім двором, що захищає від спеки, холоду, вітру, пилу та дощу.

Особливістю архітектурно-просторового середовища Гадамеса є розвиток міської тканини по горизонталі і вертикалі, утворюючи конгломерат приватних і громадських будівель. Архітектурно-планувальна структура презентує систему «подвійної циркуляції», коли будинки пов'язані спільними стінами, сходами, мостами, що утворюють «пішохідні стежки» (на другому ярусі), сполучаючи усі будівлі між собою для вільного пересування по місту жінок і дітей в денні години незалежно від чоловіків (на першому ярусі) (Abufayed, 2005, 1, р.8-9). Фактично, місто є монолітним блоком з безперервним дахом. Це компактне утворення виконує

і соціокультурні функції: комунікативну та інтеграційну. На головних вулицях розташовуються лави і колоди для сидіння, що використовуються мешканцями (чоловіками) для відпочинку і спілкування – свідчення міцних соціальних зв'язків між членами громади (Abdullah, 2016, р.4).

Подібну структуру міської тканини мала Медіна (історичне ядро) міст-оазисів Гат і Картун.

Гірські міста Гарян, Кабав, Налут розташовуються в Тріполітанії в *регіоні Західних гір (Jabel Nufusah)*: близько 100 км на південь від узбережжя (від міста Ель Хомс – на сході, до кордону з Тунісом – на заході). За особливостями композиційно-планувальної структури та морфологічними характеристиками міської тканини виділяються дві групи:

- міста, розташовані на природних підвищеннях з ядром у вигляді укріплених будівель – каср (Каср Аль Хадж (Qasr al Haj), Каср Налут (Qasr Nalut), Каср Кабав (Qasr Kabaw/Kabaw Castle);

- скельні (підземні) міста (в масивах гір і на берегах долин) - Гарян.

Міста першої групи належать до вернакулярних міст, збудованих напівкочовими племенами берберів. Складаються з комплексу будівель: касру з великим внутрішнім двором або щільної забудови, що утворює вузькі нерегулярні вулиці-проходи. Основне призначення комплексу – сховище для сільськогосподарської продукції (олія, маслини, фініки, пшениця, ячмінь). Будівлі збудовані з гіпсу, каміння і мулу, мають вигляд кластеру, утвореного з окремих зблокованих комірок (гурфа) різного розміру, які розташовуються у декілька (переважно п'ять) поверхів (ярусів). Кожна з комірок відкривається у простір внутрішнього двору чи вулиці арочним отвором, що закривався дерев'яним щитом. Доступ до них здійснювався за допомогою вузьких мурованих сходів або мотузяних драбин, які кріпились до консольно випущених з стінового масиву дерев'яних пальмових балок. Кількість приміщень дорівнювала кількості сімей, які проживали в місті, а їх розмір відображав соціальний статус власника (Azzuz, 2000, р.21). Центральний двір виконував функцію ринку, а у разі нападів – місця для переховування місцевих мешканців.

Природно-кліматичні умови *регіону Західних гір* визначально вплинули на формування структури середовища міста Гарян, розташованого на висоті 1000 м над рівнем моря. Холодна і дощова зима з середньою температурою $+10^{\circ}\text{C}$, спекотне і сухе літо з температурою $+35^{\circ}\text{C}$, як і значні коливання добової температури, спонукали людей використовувати тепло ґрунту взимку/вночі і його прохолоду взимку/вдень. Як і в містах пустелі, житлова забудова Гаряну була компактною і станом на II пол. XVII ст. складалась з близько 1300 підземних будинків (Sharhan, 2017, p.1962). Компактність свідчила про сусідство або проживання разом численних членів однієї родини. Такі особливості корелювались з ісламськими традиціями приватності життя, дозволяли витримати необхідну просторову дистанцію. В результаті сформувалось унікальне місто: вернакулярне за якістю основного елемента міської тканини – житла, традиційне арабське – за набором об'єктів культового та громадського призначення. Під впливом культури ісламу сформувалась композиція міського плану з мечеттю і скарбницею в центрі, оточені з усіх сторін підземними житловими будинками.

Найважливішими містами *регіону Зелених гір (Jabel Akhder) в Кіренайці* (північно-східна частина Лівії) на узбережжі Середземного моря, є Ель Мардж, Ель Байда, Шахат (Кірена). На високогір'ях цього регіону клімат середземноморський (субтропічний, помірний): гарячий і сухий влітку, дощовий і теплий взимку. Щорічна кількість опадів від 400 до 600 мм. Основні температури цієї зони нижче, ніж в інших зонах. Взимку температура знижується до 0°C , на вершинах гір з'являється сніг. У порівнянні з узбережжям значно більшою є кількість опадів через північний і північно-західний вітри з Середземного моря, що піднімаються над горами, потім охолоджуються, утворюючи дощі. Завдяки цьому можливе ведення сільськогосподарських робіт, що сприяло заселенню цього району з давніх часів.

Названі міста цього регіону сформувались під впливом архітектури і містобудування античної Греції як міста-колонії. Тому, особливості їх архітектурно-просторового середовища будуть розглянуті в контексті аналізу першого періоду проникнення європейської цивілізації на Лівійське узбережжя Середземного моря.

Прибережні міста. Кліматичні умови цієї зони подібні до інших регіонів Північної Африки, розташованих на цих широтах, як і до деяких прибережних регіонів на півдні Європи. Характерними є висока вологість і температура влітку (33°-45°C); не дуже холодними є зими – найхолоднішим є січень (-9°-10°C). Дощі випадають тут в період з жовтня по березень (середньорічна кількість опадів 70 мм). У прибережній смузі домінують північні і північно-західні вітри, проте влітку (в липні і серпні) значне підвищення температури відбувається внаслідок вітрів джіблі. Доволі сприятливі погодні умови і вигідне географічне розташування на середземноморському узбережжі сприяло появі і розвитку значного числа поселень, що розвинулись у міста і стали найважливішими адміністративно-політичними, економічними і культурними центрами сучасної Лівії: Триполі, Бенгазі, Сабрата, Ель Хомс, Ель Завія, Місурата, Злітен, Сірт, Дерна і Тобрук.

Основною особливістю давніх міст середземноморського узбережжя Лівії є поєднання місцевої культурної традиції та рис інших цивілізацій, які з давніх часів мали вплив на ці території, починаючи з часів фінікійців (631 р. до н.е.) і до італійської колонізації (1911 р.). Композиційно-планувальна структура історичних центрів названих міст, яка сформувалась під впливом культури ісламу і найвиразніше представляє традиційне середовище арабського міста, а також зберігає планувальні елементи античного містобудування, буде розглянута у відповідних підрозділах.

Архітектурно-конструктивні особливості вернакулярного лівійського будівництва.

Риси вернакулярного лівійського будівництва найвиразніше закріпились у житловій архітектурі. Будівництво постійного житла на території сучасної Лівії веде свою історію з I тис. до н.е., коли вздовж узбережжя Середземного моря послідовно з'явилися поселення фінікійців, давніх греків, римлян.

Водночас, значна частина мешканців регіону Триполітанії давньої Лівії у *фінікійський період* були кочівниками (бедуїнами) та напівкочівниками, які займались скотарством, і не засновували постійних поселень. Сезонні міграції зумовлювали необхідність облаштування мобільного житла (наметів), яке легко

демонтувалось, переміщувалось, створювало необхідний затінок вдень і, трансформуючись, необхідний затишок вночі. Відповідно до більш пізньої (мусульманської) традиції, було можливим функціональне зонування внутрішнього простору на житлову, господарську (кухонну), гостьову частину, забезпечуючи родині певний ступінь приватності (Shawesh, 1996, p. 32).

Такий же тип житла був поширеним у племен берберів, які мешкали у регіоні Феццан і були корінними мешканцями регіону пустелі Сахара. Ці племена засновували також сталі поселення в оазисах (найпотужніші – Герма та Гадамес). Археологічні розкопки свідчать, що житлові будинки в Гермі складались з однієї або декількох кімнат, обносились стінами, оштукатуреними вапном або гіпсом (Shaiboub, 1979).

Загалом усе вернакулярне стаціонарне житло Лівії за можна розділити на дві основні групи:

- регіональні планувальні типи;
- будівлі з відкритим внутрішнім двором.

Композиційно-планувальні характеристики об'єктів першої групи відображають локальну традицію будівництва і репрезентують різні регіони: житло в пустелі (Гадамес, Феццан (Сабха), Гат, Мурзук), житло в гірських регіонах (Гарян), житло на прибережних територіях (Тріполі, Бенгазі, Дерна).

Характерним зразком **автентичного житла пустельних регіонів Лівії** є забудова згаданого оазису Гадамес, де синтезовано місцеві підходи до формування об'ємно-планувальної структури та арабську традицію формування житлового середовища сім'ї. Кожен будинок має критий двір і є дворівневим (кожний з рівнів ділився ще на два) загальною висотою близько 12 м (Abufaied, 2003, p.25). Вхід зорієнтований на закритий прохід на першому поверсі, де зберігались сільськогосподарські інструменти або товари на продаж. Сходи ведуть на рівень, де розташовується ванна кімната, і далі, на другий поверх до найважливішого житлового приміщення – *садр ель-бейт*. Це – критий дворик з вікном у стелі (розміром близько 75 x 75 см), яке слугувало для освітлення і вентиляції. По периметру садр ель-бейту розташовуються *кубба* (релігійна кімната),

головна спальня, кімната для хлопчиків. Кімнати для дівчаток і приміщення для зберігання їжі містяться на розділеному на два рівні третьому поверсі, а кухня і зона повсякденної роботи - на даху, на віддалі від житлових приміщень. Поверхня даху – тераса – призначена для перебування і прогулянок жінок і дітей, нічного відпочинку у літній період. Усі будинки в Гадамесі мають ідентичне об'ємно-планувальне вирішення, відрізняючись лише масштабом (площа поверху від 30 до 80 кв.м) та оздобленням (Abufayed, 2003, p.25) (Рис. 2.3.).

У Гадамесі та інших поселеннях в оазисах використовувалися місцеві будівельні матеріали: для стін та арок – вапняк, гіпс і цегла-сирець, виготовлена з суміші глини, соломи, деревини пальм; для перекриттів – камінь (рідко) або обтесані пальмові балки, які перед будівництвом протягом року висушувались і просочувались розчином з солі, фініків та вапна. В обох випадках на горизонтальну поверхню вкладалась сітка з вимоченого у воді пальмового листа, по якій вкладався шар з каміння і мулу, а зверху - шар гіпсу (Shawesh, 1996, p.156). Вибір будівельного матеріалу залежав від соціального статусу власника (Bulugma, 1964, p.112-113).

Житлові будинки в районі Західних гір з відкритим двором в центрі також належать до цієї групи, зважаючи на відображення у їх планувальній структурі традиційного для лівійського суспільства укладу життя – проживання декількома сім'ями у одному або у сусідніх будинках. Будинки ілюструють інший спосіб пристосування до природно-кліматичних умов.

Усе вернакулярне житло цього регіону можна розділити на дві групи: *підземне (троглодитове)* і *надземне*. В межах цих груп виділяються будинки з плоскими дахами, склепінчастими перекриттями і касри.

Загалом, *підземне житло*, як тип будівлі, був досить поширеним в давні часи в Північній Африці, зокрема, Тунісі та Алжирі, а також в інших регіонах світу зі складними кліматичними умовами – Фінляндії, Китаї, Франції та ін. У Лівії підземне житло представлене у забудові міста Гарян і районі Уферн. Відомі наступні різновиди житлових будинків цього типу: *aboskefa* – повністю підземний; *al-feseal* – напівпідземний з надбудованими об'ємами і наявними фасадами; *al-mgara* – «підвісний будинок», будинок-печера.

МІСТА В ОАЗИСАХ ЛІВІЇ

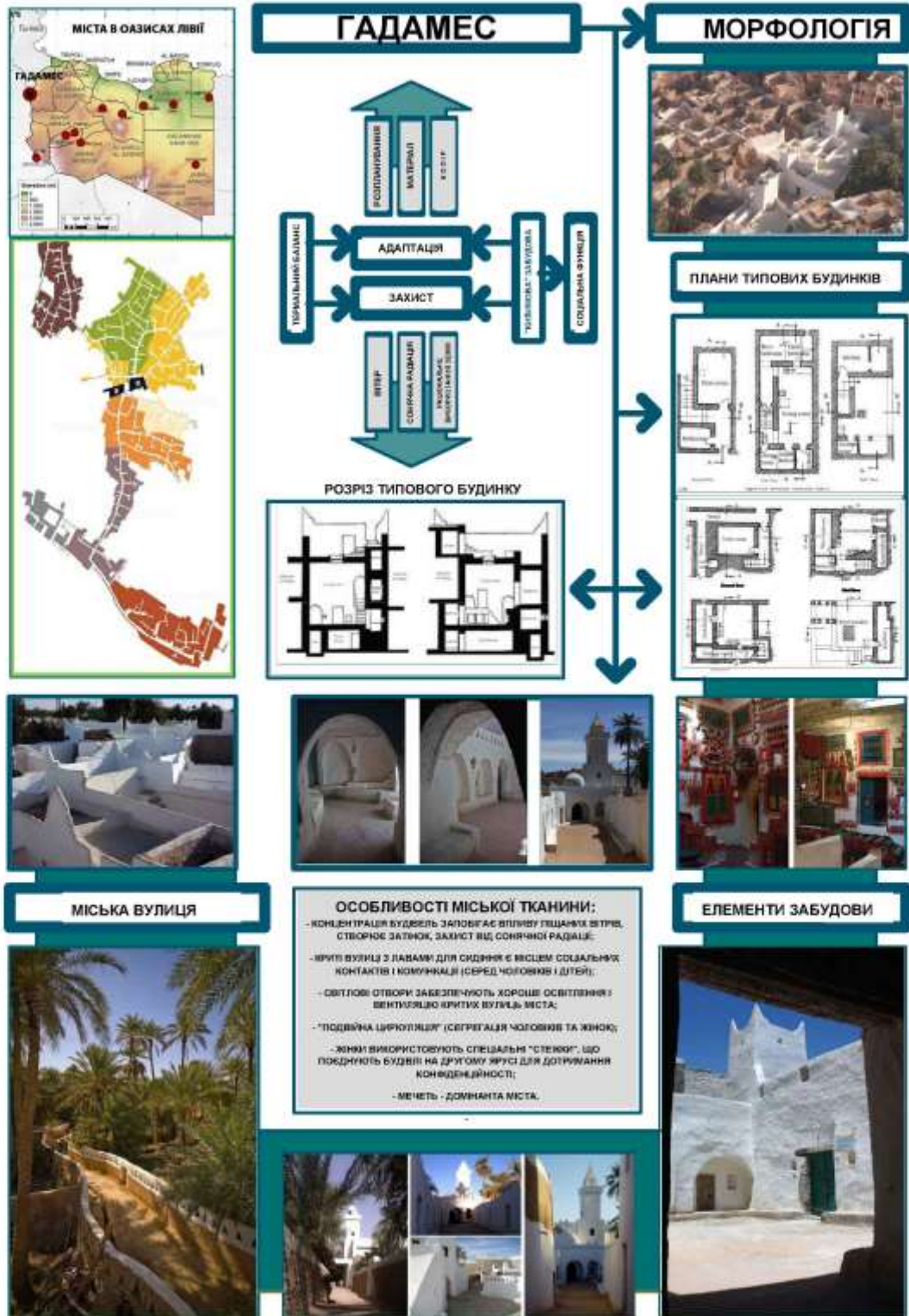

Рис. 2.3. СТРУКТУРА І ОСОБЛИВОСТІ МОРФОЛОГІЇ ВЕРНАКУЛЯРНИХ МІСТ В ОАЗИСАХ

Центром планувальної композиції *aboskefa* – є двір (*wast al-hush*) розміром до 10x10 м (зорієнтований за сторонами світу, заглиблений нижче поверхні землі на 7-10 м), у який невеликими дверними прорізами відкриваються кімнати-печери (*diyar*). На кожній стороні двору розташовуються по дві спальні, комори, приміщення для утримання свійських тварин (овець, кіз, віслюків), зберігання соломи. Кожна спальня використовується однією сім'єю та її дорослими дітьми. Спільними для кожних двох спалень є невеликі кухні, розташовані на осях сторін. Ванна кімната завжди будується на рівні землі. Підлога двору має два рівні: обхідної доріжки по периметру, самого двору, нижче її площини, із заглибленням в центрі для збору дощової води (Bukhamur, 1985, p.211). Вхід будинок завжди розташований з підвітряної стони і здійснюється через похилий тунель зі сходами шириною 1.5 м і висотою близько 4 м, що веде до центрального двору (Mahmoud, 2016, p.5). І, навпаки, шлях назовні розпочинається в північно-західному куті двору.

Суттєвими перевагами таких будівель, окрім збереження комфортної температури, конфіденційності проживання кожної сім'ї, є їх екологічність та економічність (використовувалась незначна кількість будівельних матеріалів у порівнянні з надземним житлом). Однак значних зусиль потребувала вирубка приміщень у вапняковому масиві.

Будинки *al-feseal* розташовуються у передгір'ях на крутих схилах. Об'єми будівель піднімаються над землею і складаються з прямокутного (круглого) внутрішнього двору-тераси і підземних кімнат, четверта сторона будувалась з каменю. Світло та свіже повітря надходять у будинок з зовнішньої, відкритої сторони (Doxiadis Associates, 1964). У склепінчастих будинках приміщення нижнього рівня орієнтувались на вузький прямокутний двір, а верхній ярус приміщень перекривався півциліндричними склепіннями і використовувався для збереження зерна і продуктів у випадку небезпеки.

«Підвісні будинки» - *al-mgara* – будувались переважно в римський період. Входи розташовувалися на 3 м і більше вище рівня землі; внутрішній простір розділявся на окремі кімнати. Доступ до них був складним, зважаючи на відсутність зовнішніх сходів. Вхід здійснювався сходами, сплетеними зі стебел рослин. У

кімнатах усі отвори були відкритими і слугували для спостереження, вентиляції та видалення диму з кімнат (Рис. 2.4.).

Композиційно-планувальна та функціонально-просторова структура об'єктів – арабського житла, що належать до *другої групи*, сформувались під впливом культурної традиції ісламу і буде розглянута у наступному підрозділі.

2.2. Культура ісламу як чинник розвитку архітектурно-містобудівної структури.

Середовище міст давньої Лівії зазнало кардинальних змін після завоювання арабами Північної Африки. Як відомо, впродовж **арабського періоду** (642-1510) під політичний та релігійний вплив Арабського халіфату потрапили Тріполітанія, Кіренаїка, країни Західної Африки – Магриб², а також південна Іспанія. Суспільною елітою в містах Північної Африки стали араби-мусульмани, які прийшли сюди як переможці і місіонери, а не колоністи (Metz, 1989, р. 12). Магриб та мусульманська Іспанія сформували спільну культуру (Мооріш), яка поширила свій вплив на Тріполітанію через релігію ісламу, мову, цінності, спосіб життя, архітектуру.

Культурні зв'язки Тріполітанії з країнами Магрибу сформувались у XII-XV ст. При цьому місто Тріполі залишалось одним з найважливіших середземноморських портів, діловим центром на перехресті торгових шляхів.

Кіренаїка, на відміну від Тріполітанії, історично була завжди орієнтована на схід – до Єгипту та країн Машріку (Ліван, Сирія, Йорданія, Ірак). Зовнішні впливи не були суттєвим чинником розвитку регіону, за винятком, зокрема, Бенгазі, Ель Байди, розташованих на шляху, що поєднував країни Магрибу з Єгиптом. Згодом новими центрами регіону стали Барка і Еджадбія (Salhin, 2010, р.122).

Регіон Феццан у період Арабського халіфату мав найслабші зв'язки з країнами на схід і захід від кордонів Лівії, натомість – підтримував їх з державами на південь від пустелі Сахари. Важливим фактором соціоекономічного розвитку регіону були

² Магриб на сучасній політичній карті світу – Алжир, Марокко, Туніс.

МІСТА В ГОРАХ ЛІВІЇ

Рис. 2.4. СТРУКТУРА І ОСОБЛИВОСТІ ВЕРНАКУЛЯРНИХ МІСТ В ГОРАХ

оазиси (Гадамес), через які проходили торгові шляхи караванів із Західного Судану до Середземномор'я (Metz, 1989, p. 17).

У XII-XIII ст. усі три частини Лівії були повністю арабізовані. Більшість населення Тріполітанії і Кіренаїки складала кочівники-бедуїни (Егорин, 1999, с.8); на значній території переважали відносини, характерні для племінного суспільства, де єдність базувалась на спільній релігії – ісламі.

У 1510-1911 рр. тривав **османський період** в лівійській історії. Місто Тріполі було захоплене військами Габсбурзької Іспанії, зміцнене потужними подвійними стінами з баштами і замком (Червоний замок). У 1530 р. передане у правління Мальтійському ордену, який поширив владу на західну частину Тріполітанії.

Османська імперія встановила контроль над цими територіями у 1551 р., коли вся Тріполітанія і Барка увійшла до її складу (Егорин, 1999, с.8). Місто Тріполі залишалось потужним портом і важливим перевалочним пунктом на транс-сахарському шляху з Гадамесу через Гат, Мурзук і продовжувався до о.Чад. Поширення турецького правління у регіоні Феццан відбулось у 1580-х рр.; на території Кіренаїки - наприкінці XVII ст. в місті Бенгазі (Metz, 1989, p.18).

У 1711-1832 рр. за часів правління турецької династії Караманлі Лівія, фактично, стала незалежною державою, вперше означивши і зміцнивши свої територіальні межі. Проте, у 1835 р. три історичні лівійські регіони знову були повернуті до складу Османської імперії (період другого прямого турецького правління до 1911 р.) як еялет (провінція) Тріполітанія. До 1912 р. недосяжним для поширення влади імперії залишалося місто Куфра (Ladjal, 2016, p.6).

Найбільшими містами Лівії на межі XIX-XX ст. були Тріполі (30 тис.), Бенгазі (20 тис.), Гадамес (12 тис.) та Мурзук (6 тис.), які залишались адміністративно-військовими, торговельними, ремісничими центрами, а також перевалочними пунктами на караванних шляхах (Прошин, 1975, с.16).

Загалом, впродовж арабського та османського періодів архітектурно-містобудівне середовище кожного лівійського поселення зазнало впливів ісламської культури, що проявився в характері просторів і забудови. У період правління Ахмеда Караманлі (1714-1745) на території Медіни і Тріполі велись масштабні

будівельні роботи: збудований акведук, який доставляв воду до замку та міста, ринки, мечеть, медресе, мавзолей (завершені у 1738 р.) і інтегровані у міську тканину з західної сторони замку. До 1832 р. була повністю зміцнена оборонна система старого міста – збудовані нові стіни і башти вздовж північного узбережжя: від портової бухти до Червоного замку (Mısra, 2008 (1), p.396).

Функціонально-просторові елементи арабського містобудування в структурі міст Лівії.

Ландшафтно-кліматичні, релігійні, культурні, соціальні чинники, закони шаріату кардинально вплинули на формування образу і структури арабського міста.

По-перше, арабські міста органічно інтегрувались у місцевий ландшафт, як і вернакулярні міста, були добре адаптовані до екстремальних кліматичних умов, про що йшлося вище.

По-друге, поширення у VII ст. релігії ісламу на територію країн Північної Африки, в тому числі – Лівії, був головним з чинників, що кардинально вплинув на стиль життя населення, змінив підходи до формування середовища проживання. Релігійні настанови, заповіді та заборони, сформульовані в Корані, торкаються усіх аспектів приватного та громадського життя, безкомпромісно визначають спосіб поведінки кожної людини, проектується на міжособистісні відносини між членами однієї сім'ї та громадою, між чоловіком і жінкою (чітко розмежоване приватне та суспільне життя), вірними та невірними, на соціальні відносини в цілому: «Ми послали тобі книгу, що пояснює всі речі...» (Holy Quran, Сура 16, рядок 89). Г.Е. фон Грунебаум наголошує, що «місто було поселенням, в якому мусульманські релігійні обов'язки та відповідні соціальні ідеї могли б бути повністю виконані» (Grunebaum, 1955, p.154).

По-третє, відповідно до законів шаріату був встановлений принцип *конфіденційності* щодо життя сім'ї, який відобразився в морфології забудови і розплануванні житлових будинків.

По-четверте, соціальна сила ісламу дає мусульманам відчуття приналежності до єдиної спільноти, незважаючи на всі культурні, політичні, економічні та територіальні відмінності, що існують у різних географічних регіонах світу, де

мусульмани жили або живуть сьогодні. Релігія є важливою частиною традиції, яка допомагає зберігати соціальну стабільність, *ідентифікує* членів громади.

Середовище арабського міста організоване таким чином, щоб повністю ізолювати сім'ю від простору міських вулиць, гарантувати безпеку і, одночасно, давати можливість мешканцям залучатись до громадського життя та спілкування. Вулиці були ідеальним середовищем/тлом/простором для повсякденного життя відповідно до вчення ісламу та ісламських традицій. Публічні простори міста були відкритими для усіх, але свобода міжособистісних контактів зберігалася тільки для чоловіків.

Усі ці чинники визначають характерну картину арабського міста, його структуру та особливі архітектурні форми. У своїй роботі: «Кувейтська урбанізація», С.Г.Шибер зазначає: «Далекі одна від одної арабські країни [...] містять міста, містечка, села та селища, що демонструють яскраву схожість один з одним, і безпомилково характеризують їх як арабські» (Shiber, 1964, p.15) (Рис. 2.5.).

Спільними елементами морфології усіх арабських міст, в тому числі, лівійських, є: *головна мечеть, сук (базар), цитадель (укріплення), щільна житлова забудова, ієрархічна мережа вулиць, стіни з міськими воротами.*

Розвиток традиційного ісламського міста відбувався на двох рівнях. На макрорівні відбувалось визначення місця для розташування головної чи П'ятничної мечеті (джамі), цитаделі, основних осей планування/пересування. Мечеті слугували як для спільної молитви, так і для зустрічей та посилення соціальних контактів на рівні кварталу і міста. На мікрорівні: квартали, відділені головними артеріями руху, розділялись на житлові одиниці, всередині яких також здійснювалось зонування. Тим самим формувалась система відкритих і закритих просторів (вулиць, кварталів, дворів, ділянок і будівель).

Зважаючи на інтеграцію релігії, закону, освіти та управління в ісламській громаді в єдину ефективну систему, виконання сакральної, судової, адміністративної, освітньої функцій було зосереджено в П'ятничній мечеті. Інші невеликі мечеті (масджіди), залежно від їх розташування та статусу в ієрархії,

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПЛАНУВАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ АРАБСЬКОГО МІСТА

ВПЛИВИ НА ФОРМУВАННЯ МІСЬКОЇ МОРФОЛОГІЇ

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ МІСЬКОЇ МОРФОЛОГІЇ

	ПРИНЦИПИ	ЕЛЕМЕНТИ МОРФОЛОГІЇ	СТРУКТУРА МІСЬКОЇ МОРФОЛОГІЇ	ЕЛЕМЕНТИ МІСЬКОЇ СТРУКТУРИ	
ІДЕНТИЧНІСТЬ	<ul style="list-style-type: none"> МІСЬКОГО ОСВЯЖЕННЯ ОКРЕМИХ ЧЛЕНІВ ГРОМАДИ МЕЧЕТЬ БАЗАР (СУК) 		<p>СТРУКТУРА МІСЬКОЇ МОРФОЛОГІЇ АРАБСЬКОГО МІСТА</p>		ПІДРИСНОК З АНГАЖОВАНИМ ДВОРОМ
БЕЗПЕКА	<ul style="list-style-type: none"> МІСЬКА ГРОМАДА СІМІ ЦИТАДЕЛЬ МІСЬКІ УКРІПЛЕННЯ (СТІНИ З ВОРОТАМИ) 				МЕРЕЖА ВУЛИЦЬ
КОНФІДЕНЦІЙНІСТЬ	<ul style="list-style-type: none"> СІМЕЙНЕ ЖИТТЯ ШЛЯХ ЗАБУДОВА ІєРАРХІЧНА СТРУКТУРА ВІДКРИТИХ ПРОСТОРІВ ТА ВУЛИЦЬ ІєРАРХІЧНІ РІВНІ МІСТО КВАРТАЛ ДІЛЮВКА 			<p>ГРОМАДСЬКІ НАПІВГРОМАДСЬКІ НАПІВПРИВАТНІ ПРОСТОРИ В СТРУКТУРІ КВАРТАЛУ</p>	

Рис. 2.5. СТРУКТУРА АРАБСЬКОГО МІСТА

відігравали подібні, але менш важливі функції. Релігійні школи (медресе) розташовувалися в мечетях або поруч з ними.

Центральний ринок («базар»), що складається із спеціалізованих ринків - «суків», є основною громадською територією міста, її функціональною та просторовою віссю. Ринки, як правило, є найширшими в місті вулицями, вздовж яких розташовані численні відкриті магазини, склади та майстерні, і пов'язані з розташуванням головної міської мечеті. У безпосередній близькості розташовані інші елементи розвиненого ісламського міста: невеликі мечеті, школи, лазні (хаммами), готелі та гуртожитки для торговців (фундук, хан), чайні та кав'ярні.

Б.Хакім говорить про три основні елементи міської структури. По-перше, **це – будинки з внутрішнім двором** були основним модулем, який використовувався у житловому та громадському будівництві. Двір займав близько 24% загальної площі забудови 1-, 2- та, інколи, 3-поверхового будинку. По-друге, це – **вулична мережа** що складається з двох основних типів вулиць: наскрізні, з відкритою перспективою простору, ширина яких визначалась можливістю одночасного проходження у двох напрямках навантажених верблюдів (близько 3.2 м). Головні вулиці міста виходять на мережу невеликих вулиць, які ведуть до житлових кварталів або окремих районів, до яких примикають вузькі провулки. Другий тип – *cul-de-sac* – тупикові вулиці, що забезпечують доступ до окремих будинків. По-третє, це – **сабат** (приміщення, які сполучали дві сторони вулиці по другому поверху) і **опорні арки**, що зміцнювали і підтримували всю конструкцію (Накім, 1989, р. 89-90).

Система відкритих просторів міста, як і вулична мережа, є ієрархічною. *Громадським* простором є великий відкритий простір біля цитаделі або П'ятничної мечеті («майдан»), що використовувався для проведення загальноміських релігійних і громадських заходів. Торговельні вулиці мали *напівгромадський* характер. А вулиці, що розділяли квартали, і невеликі площі перед будинками для їх обслуговування, короткого відпочинку тварин («векаль» або «фіна») є *напівприватними* просторами. Тут купці продавали товари з пересувних лотків; мешканці кварталів також могли використовувати ці майданчики для торгівлі.